

AUKCYJNA SPRZEDAŻ MAJĄTKÓW Z UDZIAŁEM BANKIERÓW W STAROŻYTNYM RZYMIE

PIOTR NICZYPORUK

W starożytnym Rzymie od III w. p.n.e. do III w. n.e., czyli w okresie największego rozkwitu handlu doniosłą rolę odgrywała działalność bankierska¹. Ekspansja w basenie Morza Śródziemnego otworzyła dla rzymskiego handlu nowe, dalekie rynki zbytu, miała wpływ na rozkwit przedsiębiorczości oraz wszelkiego rodzaju instytucji i operacji finansowych, a to z kolei pociągnęło za sobą wykształcenie się nowej warstwy przedsiębiorców, którzy stanowili własny, odrębny stan ekwitów². Do stanu ekwitów należeli: *publicani*, a więc przedsiębiorcy będący dzierżawcami na wielką skalę³, *faeneratores* lub *argentarii*, czyli lichwiarze i bankierzy⁴, *negotiatores*, czyli kupcy, przede wszystkim zaś *agricolae*, czyli posiadacze dóbr ziemskich, spośród których wielu pochodziło z italskich kolonii i municypiów czy

-
- 1 J. Marquardt, De l'organisation financière chez les Romains, (w:) Manuel des antiquités romaines, t. 10, Paris 1888, s. 78 i n.; T. Frank, Storia economica di Roma (trad. it.), Firenze 1924, s. 211 i n.; tenże, An Economic Survey of Ancient Rome, New York 1959; M. Rostovzeff, Storia economica e sociale dell'impero romano (trad. it.), Firenze 1946, s. 214 i n.; 216 i n.; R.H. Chico, Funcion y origen de los argentarii, „Anuario de estudios sociales y juridicos” 6 (1977), s. 105 i n.; G. Maselli, Argentaria. Banche e banchieri nella Roma repubblicana. Organizzazione prosopografia terminologia, Bari 1986; passim; J. Andreau, La vie financière dans le monde romain. Les métiers des maniers d'argent (IV e siècle au J.C. – III e siècle ap. J.C.), Roma 1987, s. 5 i n.; tenże, Les comtes bancaires en nature, „Index” 15 (1987), s. 413 i n.; A. Bürge, Fiktion und Wirklichkeit: Soziale und rechtliche Strukturen des römischen Bankwesens, „ZSS” 104 (1987), s. 463 i n.; M.A. Peñalver Rodriguez, La banca en Roma, (w:) Estudios en Homenaje al Profesor Juan Igliesias, J Roset Esteve (ed.), t. III, Madrid 1988, s. 1531 i n.; A. Petrucci, Mensam exercere. Studi sull'impresa finanziaria romana (II sec. a. C. – metà del III sec. d.C.), Napoli 1991, s. 6 i n.; tenże, Qualche riflessione sulla possibile configurazione di un „diritto bancario” romano nell'età commerciale (età del III secolo a.C. – età del III secolo d.C.), „Studi Senesi” 15 (2005), s. 71–85.
  - 2 T. Łoposzko, Historia społeczna republikańskiego Rzymu, Warszawa 1987, s. 82 i n.; M. Cary i H.H. Sculland, Dzieje Rzymu, przekł. J. Schwarckopfa, t. I, Warszawa 1992, s. 372; W. Morawski, Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości, Warszawa 2002, s. 28 i n.
  - 3 Liv. 23, 49, 1 i n.; Liv. 24, 18, 10; Liv. 45, 18, 3. Zob. Z. Służewska, D. 17, 2, 82 a zasady odpowiedzialności wobec osób trzecich wspólników konsensualnej rzymskiej societās, (w:) Honestae vivere... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego, pod red. A. Sokali i E. Gajdy, Toruń 2001, s. 222 i n.
  - 4 A. Bürge, Vertrag und personale Abhängigkeiten in Rom der späten Republik und den früher Keiserzeit, „ZSS” 97 (1980), s. 114 i n.; tenże, Fiktion und Wirklichkeit, *cit.*, s. 495 i n.; A. Pikulska–Robaszekiewicz, Lichwa w państwie i prawie republikańskiego Rzymu, Łódź 1999, s. 21 i n.

mercatores, czyli kupcy hurtowi⁵. Wielu z tych przedsiębiorców wywodziło się z niższych warstw społecznych⁶. Byli to *publicani*⁷, kupcy, lichwiarze i bankierzy⁸.

Początkowo na określenie zawodu bankierskiego spotyka się w źródłach dwójki rodzaju nazewnictwo: z grecka zwano ich *trapezites*⁹, zaś po łacinie *argentarii*. Występuje również inna terminologia używana na określenie podmiotów zajmujących się działalnością bankierską: *mensarii*, *mensularii*, *nummularii*, *coactores*, *coactores argentarii*, *stipulatores argentarii*, *collectarii*¹⁰. Jednakże w sta-

- 5 T. Łoposzko, *op. cit.*, s. 83 i n. Por. K. Verboven, *Faeneratores, negotiatores and Financial Intermediation in the Roman World (Late Republic and Early Empire)*, (w:) K. Verboven, K. Vanderpe and V. Chankowski-Sable (edd.), 'Pistoi dia tēn technēn'. Bankers, loans and archives in the Ancient World. Studies in honour of Raymond Bogaert, „*Studia Hellenistica*” 44 (2008), s. 211 i n.
- 6 T. Łoposzko, *op. cit.*, s. 83 i n.; G. Alföldy, *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, przekł. A. Gierlińska, Poznań 1998, s. 79.
- 7 Polib. 6, 17, 2 i n.
- 8 Wielka Historia Powszechna, pod red. J. Dąbrowskiego, O. Haleckiego, M. Kukiela i S. Lama, t. III (1), L. Piotrowicz, Dzieje rzymskie, Kraków 1934, s. 315; T. Wałek-Czernecki, *Historia gospodarcza świata starożytnego*, t. II, Grecja – Rzym, Warszawa 1948, s. 195 i n.; M. Cary H.H. Scullard, *op. cit.*, s. 372; J. Krzyńówek uważa, że bankierzy w hierarchii społecznej zajmowali niższą pozycję niż wąska grupa finansjery ekwickiej, zob. Odpowiedzialność przedsiębiorcy (exercitor) w prawie rzymskim, Warszawa 2000, s.184.
- 9 Nazwa zawodu bankierskiego – trapezites dowodzi, że zawód bankierski początkowo spoczywał w rękach cudzoziemskich. Zob. Plaut., *Curculio* 480. Ustanowienie pretury dla peregrynów w III wieku p.n.e. było niewątpliwie momentem zachęcającym przybyszów obcych do osiedlenia się w stolicy. Zob. M. Voigt, *Über die Bankiers die Buchführung und die Litteralobligation der Römer*, „*Abhandlungen der philologisch – historischen Klasse d. k. Gesellschaft der Wissenschaften*” 1 (1887), nr 7, s. 3; R. Beigel, *Rechnungswesen und Buchführung der Römer*, [b. m.] 1904, s. 207; R. Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leiden 1968, s. 40 i n.; tenże, *Les origines antiques de la banque des dépôts: une mise au point accompagnée d'une esquisse des opérations de banque en Mésopotamie*, Leyden 1966, s. 142 i n.; W. Morawski, *op. cit.* s. 28 i n. Zob. także L. Nadjó, *L'argent et les affaires à Rome des origines au IIe siècle avant J.-C. Étude d'un vocabulaire technique*, Paris 1989, s. 211; J. Andreau, *Banking and Business in the Roman World*, t. J. Lolyd, Cambridge 2004, s. 30 i n.; V. M. Кравець, O. B. Кравець, *Західноєвропейський банківський бізнес: Становлення і сучасність*, Київ 2003, s. 57 i n.; M. Сайко, *Аргентарії, менсарії, нуммуларії... (банкіри античного Риму і їхні основні операції)*, (w:) *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології (Збірник наукових праць)* 2 (26), Чернівці 2008, s. 47. M. Mielczarek terminem *trapedzitas* określał bankiera sprawdzającego monety, dokonującego wymiany, udzielającego pożyczki czy przyjmującego depozyt. Na bank używa określenia *trapedza*, co jego zdaniem odnosi się do stołu, na którym dokonywano transakcji – por. M. Mielczarek, *O teorii pieniądza i praktyce instytucji banku w starożytnej Grecji doby klasycznej*, (w:) *Pieniądz i banki – wspólnota dziejów*. Białoruś – Litwa – Łotwa – Ukraina. Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej, Warszawa 2002, s. 12.
- 10 Szerzej na temat terminologii używanej w źródłach na określenie podmiotów zajmujących się działalnością bankierską zob. G. Maselli, *op. cit.*, s. 138 i n.; S. Balbini De Caro, *La banca a Roma*, Roma 1989, s. 55 i n.; A. Földi, *Dubbi e ipotesi in tema della terminologia relativa ai banchieri romani*, (w:) *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, t. I, Warszawa 2000, s. 207 i n.; A. Petrucci, *Profili giuridici delle attività e dell'organizzazione delle banche romane*, Torino 2002, s. 15 i n.; tenże, *Per una storia della protezione dei contraenti con gli imprenditori I*, Torino 2007, s. 155 i n.; tenże, *L'impresa bancaria: attività, modelli organizzativi funzionamento e cessazione*, (w:) P. Cerami, A. Di Porto, A. Petrucci, *Diritto commerciale romano. Profilo storico*, Torino 2010, s. 100. Por. także L. Schmitz, *Mensarii, Mensularii, or Nummularii*, (w:) *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray (ed.), London 1875, s. 750; tenże, *Argentarii*, (w:) *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, *cit.*, s. 130; J. Oehler, *Argentarii*, (1), „*RE*” 2 (1895), szp. 706–710; P. Habel, *Argentarii* (2), „*RE*” 2 (1895), szp. 710–711; M. Talamanca, *Argentarii*, „*NNDI*” 1. 2 (1957), s. 940 i n. W źródłach występuje także termin *generator* na określenie osób zajmujących się udzielaniem pożyczek na procent. Termin ten jednak nie jest związany z profesją wykonywaną, przez osobę czerpiącą zyski z lichwy, ale z jej pozycją społeczną, może więc odnosić się tak do bankiera, jak i osoby zawodowo nietrudniącej się bankierską *negotiatio*. (Szerzej zob.: A. Bürge, *Vertrag und personale Abhängigkeiten in Rom der späten Republik und den früherer Kaiserzeit*, *cit.*, s. 114 i n.; tenże, *Fiktion und Wirklichkeit*, *cit.*, s. 495 i n.; a z polskiej literatury A. Pikulska-Robaszkiwicz, *Lichwa*, *cit.*, s. 21 i n.).

rożytnym Rzymie trzy terminy określające osoby zajmujące się działalnością bankową mają związek z aukcyjną sprzedażą majątków: *argentarii*, *coactores* czy *coactores argentarii*.

Argentarii stanowili bardzo aktywną grupę społeczno-ekonomiczną, gdyż oferowali swe usługi szerokim kręgom klienteli poszukującej źródeł finansowania transakcji handlowych średnich i małych rozmiarów¹¹. W czasach republiki za pośrednictwem bankierów realizowano większość ważnych przedsięwzięć gospodarczych. Bankierzy prowadzili swoje przedsiębiorstwa (*mensae argentariae*) na *forum* lub w innych miejscach publicznych, oferując swoim klientom szereg usług, przede wszystkim w zakresie udzielania pożyczek i przechowywania powierzonych im pieniędzy¹². Do typowych usług świadczonych przez *argentarii* należało¹³:

- 1) przyjmowanie depozytów (pieniężnych i w naturze),
- 2) sprawdzanie jakości monet¹⁴ oraz wymiana monet¹⁵,
- 3) pośrednictwo w sprzedaży aukcyjnej majątków¹⁶,

11 J. Krzynówek, Odpowiedzialność przedsiębiorcy (exercitor) w prawie rzymskim, *cit.*, s. 184–185.

12 Obok *argentarii* działalnością bankierską zajmowali się także nummularii. Początkowo działalność owych nummularii obejmowała jedynie sprawdzanie monet będących w publicznym obiegu, potem stopniowo zaczęli oni konkurować z *argentarii* w zakresie działalności depozytowo-pożyczkowej. Zdaniem Talamanki nummularii nigdy jednak nie brali udziału w organizowaniu licytacji publicznych, co było jedną z podstawowych funkcji bankierów. (M. Talamanca, *Argentarii*, „NNDI” 1. 2 (1957), s. 940 i n.). Por. także J. Oehler, *Argentarii*, (1), „RE” 2 (1895), szp. 706–710; P. Habel, *Argentarii* (2), „RE” 2 (1895), szp. 710–711; P. Niczyporuk, A. Talecka, Nummularii jako strażnicy jakości monety w starożytnym Rzymie, (w:) *Psucie pieniądza w Europie środkowo-wschodniej od antyku po czasy współczesne*. Białoruś – Litwa – Łotwa – Ukraina. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej, Warszawa 2006, s. 23 i n.

13 J. Krzynówek, Odpowiedzialność przedsiębiorcy (exercitor) w prawie rzymskim, *cit.*, s. 184–185; P. Niczyporuk, A. Talecka, Czynności bankowe w starożytnym Rzymie a współczesne polskie prawo bankowe, (w:) *Pieniądz i banki – wspólnota dziejów*. Białoruś – Litwa – Łotwa – Ukraina. Materiały z V Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej, Warszawa 2002, s. 17 i n.

14 P. Niczyporuk, A. Talecka, Nummularii jako strażnicy..., *cit.*, s. 23 i n. Na temat ustawodawstwa dotyczącego falsae mensurae zob.: M. Kuryłowicz, Ustawodawstwo rzymskie w sprawie fałszywych miar i wag, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” 33.1–2 (1991), s. 73 i n.

15 Zdaniem Talamanki *argentarii* nie zajmowali się działalnością polegającą na kontroli jakości monet, która stanowiła wyłącznie domenę nummularii (M. Talamanca, *Argentarii*, „NNDI” 1. 2 (1957), s. 940 i n.). Odmienne poglądy w tej materii głosił J. Andreau (*Banking...*, *cit.*, s. 33 i n.). Jego zdaniem w zakres działalności *argentarii* wchodziła również wymiana pieniędzy. Właśnie by prowadzić tego typu operacje, pojawili się oni w Rzymie na *forum*. M. Сайко (*op. cit.*, s. 47), uważa, że termin *argentarii* wywodzi się albo od łacińskiego *argentum*, co może sugerować jego związki ze srebrem, albo od zwrotu *argenti distractores* – „ten, który zajmuje się wymianą srebra”. Por. W. T. Kraut, *De argentiariis et nummulariis commentatio*, Gottingae 1826, c. 4.

16 A. Petrucci, *Profili giuridici delle attività...*, *cit.*, s. 36 i n.; tenże, *Per una storia della protezione...*, *cit.*, s. 158 i n.; tenże, *L'impresa bancaria...*, *cit.*, s. 117 i n.; P. Niczyporuk, A. Talecka, Aukcyjna sprzedaż majątków jako jedna z form działalności bankierskiej w starożytnym Rzymie, (w:) *Pieniądz – Kapitał – Praca – Wspólne dziedzictwo Europy*. Białoruś – Litwa – Łotwa – Łotwa – Ukraina. Materiały z VIII Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej, Warszawa 2008, s. 21 i n.

- 4) udzielanie pożyczek swoim klientom w formie postawienia bezpośrednio do dyspozycji pożyczkobiorcy określonej sumy pieniędzy¹⁷ lub wydanie klientowi albo bezpośrednio wskazanej przez niego osobie specjalnego dokumentu *chirographum* (listu kredytowego), który zastępował zapłatę należności w gotówce,¹⁸
- 5) odzyskiwanie długów klientów od osób trzecich.

W drugiej połowie II w. p.n.e. pojawiło się kilka istotnych zmian w prowadzeniu działalności bankierskiej. *Argentarii*, którzy do tej pory zajmowali się przyjmowaniem depozytów, brali również regularny udział w sprzedażach aukcyjnych, podczas których udzielali kredytów nabywcom¹⁹.

Argentarii jako bankierzy posiadali na wyłączność kompetencję pośredniczenia w aukcjach²⁰. W trakcie aukcji publicznych – *auctiones* brali oni udział w sprzedaży majątków publicznych oraz prywatnych. Rola bankierów była bardzo znacząca. Na tle toczących się walk społecznych pomiędzy bogatą a biedną warstwą obywateli rzymskich *argentarii* pełnili określone funkcje w prowadzeniu transakcji handlowych. Reprezentowali zamożnych i cieszących się sławą obywateli, którzy nie mogli bądź nie chcieli brać udziału w sprzedaży aukcyjnej majątków²¹. Majątek był sprzedawany na aukcjach, zwłaszcza gdy obywatel postanowił

- 17 Działalność pożyczkowa była niewątpliwie poważnym źródłem dochodów bankierów. W szczególności czerpali oni zyski z procentów dodatkowo zastrzeżonych przy umowie pożyczki. Na temat procedury lichwy w starożytnym Rzymie, rozmiaru tego zjawiska i sposobów, w jaki władza państwowa starała się ograniczyć wysokość pobieranych odsetek, zob.: A. Pikulska-Robaszkiewicz, *Lichwa*, *cit.*, s. 21 i n.; też: Le problème de l'usure en Rome republicaine, „OIR” 6 (2000), s. 124–150; też: Problem lichwy w republikańskim Rzymie, (w:) *Honeste vivere...*, *cit.*, s. 171–193; też: Fenus unciarum, „RIDA” 49 (2002), s. 165–183; też: Represja lichwiarstwa w rzymskiej republice, (w:) *Salus rei publicae suprema lex*. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu, pod. red. A. Dębińskiego, H. Kowalskiego, M. Kuryłowicza, Lublin 2007, s. 193–219; też: La legislation republicaine contre usure, (w:) *Fides, Humanitas, Ius*. Studi in onore di Luigi Labruna, Napoli 2007, s. 4296–4310; W. Wołodkiewicz, Uwagi na temat lichwy, (w:) Profesorowi Janowi Kodrębskiemu in memoriam, Łódź 2000, s. 437 i n. Por. także P. Gröschler, *Banchieri e limite delle usurae*, „Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana” 12 (1998), s. 345–352; S. Mrozek: *Faenus*. Studien zu Zinsproblemen zur Zeit des Prinzipats, Stuttgart 2001, s. 19 i n.; K. Verboven, *The Sulpicii from Puteoli and Usury in the Early Roman Empire*, „Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis” 71 (2003), s. 7 i n.; tenże, *The Sulpicii from Puteoli. Argentarii or Faeneratores?*, (w:) *Hommages à C. Deroux III. Histoire et épigraphie*. Droit, „Latomus” 270 (2003), s. 429 i n.
- 18 Zob.: M. Kuryłowicz, *Chirographa i syngrapha*. Z historii antycznych zobowiązań pisemnych, „Rejent” 1994, nr 10, s. 12 i n.
- 19 M. Talamanca, *Argentarii*, „NNDI” 1. 2 (1957), s. 940.
- 20 Por. M. Talamanca, *Contributi allo studio delle vendite all'asta nel mondo classico* (Mem. Acc. Linc. VIII, s. VI), Roma 1954, s. 115 i n.; H. Ankum, *Quelques problèmes concernant les ventes aux enchères en droit romain classique*, (w:) *Studi in onore di Gaetano Scherillo, Arnoldo Biscardi* (ed.), t. I, Milano 1972, s. 385 i n. (ze wskazaniem literatury przedmiotu): A. Petrucci, *'Mensam exercere'...*, *cit.*, s. 99 i n.; F. Costabile, *L'auctio della 'fiducia'* e del *'pignus'* nelle tabelle dell'agro Murecine, *Soveria Mannelli* 1992, s. 108 i n.
- 21 J.A.S. Thomas, *The auction sale in Roman law*, „Juridical Review NS” 2 (1957), s. 42–66; Zob. o aukcjach G. Thielmann, *Die römische Privatauktion*, Berlin 1961, *passim*, a także A. Petrucci, *In margine a Gai. 4.126 a*. Osservazioni sulla exceptio mercis non traditae e sulla praeditio ne aliter emptori res traderetur quam si pretium solverit in un'auctio argentaria, (w:) *Iuris vincula*. Studi in onore di Mario Talamanca. Napoli 2001, s. 311–329 [A. Petrucci, *Rozważania o exceptio mercis non traditae oraz praeditio ne aliter emptori res traderetur quam si pretium solverit przy auctio argentaria* – przekład Leszek Kazana, „Miscellanea storico-iuridica” 2006, t. 4, s. 11], tenże, *Riesame del ruolo dei banchieri nelle auctiones private nel diritto classico romano*,

pozbyc się części lub całego *patrimonium* bądź majątek stanowił zabezpieczenie niespłaconych długów²².

Aukcjom takim przewodniczył *praeco*²³, który przyznawał przedmioty aukcyjne oferującym najwyższą cenę. W aukcjach uczestniczyli *argentarii*, którzy płacili sprzedawcom cenę zakupu, a także udzielali krótkoterminowych pożyczek kupującym (zwykle kilkumiesięcznych lub maksymalnie rocznych). Ponadto bankierzy byli zobowiązani do prowadzenia starannych zapisów w księgach, głównie z uwagi na zastępowanie w tych czynnościach klienta²⁴.

Wynikiem pomyślnie zakończonej aukcji była umowa kupna–sprzedaży, której stronami byli sprzedawca i nabywca z licytacji. Bankier pełnił w niej jedynie rolę finansującego transakcję pośrednika. Jego praca wynagradzana była finansowo z tytułu zawartej z nabywcą *stipulatio*. W sytuacji, gdy przed licytacją bankier dysponował rzeczami ruchomymi, zobowiązany był je dostarczyć po zakończeniu aukcji²⁵.

G. 4, 126a. *Item si argentarius pretium rei, quae in auctionem venerit, persequatur, obicitur ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, si ei res, quam emerit, tradita est, et est iusta exceptio. sed si in auctione praedictum est, ne ante emptori res traderetur, quam si pretium solverit, replicatione tali argentarius adiuuatur: aut si praedictum est, ne aliter emptori res traderetur, quam si pretium emptor solverit.*

(w:) Pisto..., *cit.*, s. 277 i n.; M. Garcia Morcillo, Auctions, Bankers and Public Finances in the Roman world, (w:) Pisto..., *cit.*, s. 257 i n.

22 J. Andreau, Banking..., *cit.*, s. 46 i n.

23 N.K. Rauh, 'Auctioneers and the Roman Economy', „Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte“ 38 (1989), Nr 4, s. 451–471. Horacy charakteryzuje *praecio* jako człowieka dobrego, nieposiadającego okazałego majątku, o stałych przyzwyczajeniach (Ep. 1, 7, 55–59). O *praecio* zob. Plaut., *Menaechmi* 1150–1162; Plaut., *Stichus* 193, a także K. Schneider, *Praecio*, „RE“ 22.1 (1953), szp. 1193 i n.; F. Hinard, Le pro Quinctio: un discours politique?, „Revue des Études Anciennes“ 77 (1975), s. 88–107; tenże, Remarques sur les *praecones* et le *praeconium* dans la Rome de la fin de la République, „Latomus“ 35 (1976), s. 730 i n.

24 Szczegółowymi rejestrami dotyczącymi aukcji były *tabulae auctionariae* lub *auctionales*. Rejestry te służyły do zapisu dat aukcji, a także szczegółowych informacji dotyczących sprzedanych przedmiotów, takich jak ceny oraz nazwiska sprzedawców i kupujących. *Tabulae auctionariae* była złożona z połączonych ze sobą tabliczek woskowych, zastąpionych w przyszłości pergaminowymi kartami. Owe księgi, które można byłoby nazwać bankierskimi, stanowiły podstawę do przeprowadzania kompensacji. G. 4, 64: *Alia causa est illius actionis, qua argentarius experitur: nam is cogitur cum compensatione agere, et ea compensatio verbis formulae exprimitur, adeo quidem, ut / itaque (?) / ab initio compensatione facta minus intendat sibi dari oportere. Ecce enim si sestertium x milia debeat titio, atque ei xx debeantur, sic intendit: si paret titium sibi x milia dare oportere amplius quam ipse titio debet. G.4, 68: Praeterea compensationis quidem ratio in intentione ponitur; quo fit, ut si facta compensatione plus nummo uno intendat argentarius, causa cadat et ob id rem perdat. Deductio vero ad condemnationem ponitur, quo loco plus petenti periculum non intervenit; utique bonorum emptore agente, qui licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit. Por. J. A.S. Thomas, The auction..., *cit.*, s. 45–59; W. Osuchowski, L'argentarius, son rôle dans les opérations commerciales a Rome et sa condition juridique dans la compensation a la lumiere du rapport de Gaius (Gai IV 64–68), „Archivum Iuridicum Cracoviense“ 1 (1968), s. 67–80; tenże, Historyczny rozwój kompensacji w prawie rzymskim, Warszawa–Kraków 1970, s. 26 i n.; J. Andreau, La vie financière..., *cit.*, s. 38 i n.*

25 A. Petrucci, In margine a Gai. 4,126 a..., *cit.*, s. 311–326.

Badacze są na ogół zgodni²⁶, że stronami zawartej wskutek *auctio argentaria* umowy kupna–sprzedaży byli sprzedawca i nabywca z licytacji. Bankier zaś był finansującym transakcję pośrednikiem, domagającym się zapłaty ceny jedynie z tytułu zawartej z nabywcą *stipulatio*. Dostarczenie rzeczy ruchomych ciążyło na bankierze, jeśli dysponował nimi przed licytacją, co zresztą wiązało się z korzystaniem ze spichlerzy, stajni i innych budynków. Bankier nie miał tego obowiązku, gdy przedmiotem licytacji były nieruchomości. W obu przypadkach bankier, nie będąc stroną umowy kupna–sprzedaży, nie mógł być pozwany z powodu niezrealizowania dostawy. Obecność bankiera nie wykluczała obecności innych pośredników.

Sprzedawca i nabywca mogli sami, bez pośrednictwa bankiera, zawrzeć umowę kupna–sprzedaży. Korzystali jednak z usług bankierów z kilku przyczyn. Jedną z nich była umowa zawierana między bankierem a właścicielem rzeczy. Ułatwiała ona sprzedawcy dochodzenie zapłaty za sprzedawaną rzecz i miała formę kontraktu literalnego. Z drugiej strony bankier mógł udzielić nabywcy rzeczy pożyczki na cel zakupu, w wysokości równej wartości przedmiotu sprzedaży. Zdarzały się również sytuacje, kiedy to na aukcji bankier nie miał wystarczająco dużo pieniędzy, aby udzielić kredytu. Wówczas mógł zawrzeć spółkę z innym bankierem. Nowy wspólnik był dopisywany do kontraktu literalnego, który był wcześniej zawarty z właścicielem przedmiotu sprzedaży. Powodowało to, że sprzedawca mógł domagać się przekazania kwoty uzyskanej ze sprzedaży rzeczy również od współnika. W taki oto sposób *argentarii* pełnili bardzo ważne funkcje w organizowaniu aukcji publicznych i sprzedaży dóbr na aukcjach. Wyżej opisane czynności, wykonywane przez *argentarii*, były załącznikiem kształtowania się solidarności między bankierami²⁷.

Oprócz *argentarii* w aukcyjnej sprzedaży majątków uczestniczyły także inne osoby. W czasach Plauta i Katona Starszego (III–II w. p.n.e.) widoczna była aktywność *coactores*, którzy na podstawie specjalnego pozwolenia przyjmowali pieniądze od nabywców i przekazywali je sprzedawcom²⁸. Usługi te były niezbędne zwłaszcza tam, gdzie zarówno sprzedawca, jak i kupujący znajdowali się w ciągłym ruchu²⁹.

26 Zob. np.: M. Talamanca, *Contributi allo studio delle vendite all'asta*, *cit.*, a zwłaszcza s. 134 i n.; J.A.C. Thomas, *The auction...*, *cit.*, s. 45; tenże, *Le 'auctiones' private*, „*Labeo*” 12 (1966), s. 397; M. Kaser, „ZSS” 79 (1962), s. 441; tenże, *Das römische Privatrecht*, I2, Monachium 1971 s. 547 przyp. 16; H. Ankum, *Quelques problèmes concernant les ventes aux enchères*, *cit.*, s. 380 (który streszcza poglądy starszych badaczy) i s. 385; A. Bürge, *Fiktion ud Wirklichkeit...*, *cit.*, s. 481 przyp. 71.

27 A. Bürge, *Fiktion und Wirklichkeit*, *cit.*, s. 549 i n.; N. Donadio, *Le auctiones privatae all'epoca di Plauto: consuetudini, regole, pratiche delle vendite all'asta nel mondo romano e loro tracce nella palliata latina*, (w:) *Diritto e teatro in Grecia e a Roma*, (ed.) E. Cantarella, A. Maffi, Milano 2007, s. 155 i n.

28 Cato., *De agri cultura* 150, Plaut., *Asinaria* 195–205. Por. R. Ortu, *Note in temadi organizzazione e attività dei venaliciarii*, „*Archivio storico e giuridico sardo di Sassari*” 6 (1999), s. 113.

29 N. Donadio, *op. cit.*, s. 156 i n.

W drugiej połowie II w. p.n.e., kiedy *argentari* rozszerzyli zakres swojej działalności o pośrednictwo w licytacjach poprzez wpłaty kapitału na konto nabywców oraz sporządzanie odpowiednich dokumentów, uległa zmianie działalność bankierska i specyfika operacji przez nich dokonywanych. Właśnie w konsekwencji poszerzenia zakresu działalności bankierów, według J. Andreau, pojawili się *coactores argentarii*, którzy byli jednocześnie poborcami i bankierami wymieniającymi pieniądze³⁰.

Zatem oprócz *argentarii* w aukcyjnej sprzedaży majątków uczestniczyły i inne osoby określane takimi terminami, jak *coactores* czy *coactores argentarii*, którym przypisywano wspólne znaczenie „poborcy–bankiera”, czyli osoby zajmującej się zorganizowaniem licytacji, jak i zawarciem umów kupna–sprzedaży z tym związanych³¹. Według J. Andreau te kategorie pośredników różniły się wyraźnie pomiędzy sobą z uwagi na rodzaj prowadzonej działalności. *Coactores* byli jedynie tylko poborcami, których zasadniczym zadaniem było pobieranie pieniędzy na rachunek klientów za wypłatę zlecenia stałego, obciążając konto dłużnika 1% tej sumy (*merces centesima*). Choć ich istnienie zostało udokumentowane jedynie na bardzo małym obszarze, ograniczonym do Rzymu i jego okolic, to istniejące informacje pojawiały się przez bardzo długi okres, począwszy od II wieku p.n.e., aż do końca III w. n.e.³² Natomiast *coactores argentarii* byli jednocześnie poborcami i bankierami wymieniającymi pieniądze. Poza prowadzeniem działalności bankowej uczestniczyli w sprzedaży aukcyjnej (*auktiones*), nie tylko udzielając pożyczek nabywcom, jak czynili to *argentarii*, ale zajmując się również, tak jak *coactores*, egzekwowaniem należności³³.

W aukcji zatem mogli brać udział jednocześnie bankier oraz *coactor*, do którego obowiązków należało pośredniczenie w odbiorze odpowiedniej kwoty i przekazaniu jej bankierowi i sprzedawcy. Kiedy na aukcji obecny był *argentarius*, to na nim spoczywał obowiązek przechowywania rejestrów sprzedaży³⁴.

Ważnym zagadnieniem jest stosunek między bankierem (*argentarius* lub *coactor argentarius*) a nabywcą rzeczy sprzedanej na licytacji. Bankier organizował licytację i zazwyczaj w stosownej *stipulatio* uzyskiwał od nabywcy obietnicę zapłacenia ceny rzeczy nabytych³⁵.

30 J. Andreau, *La vie financière...*, *cit.*, s. 33.

31 G. Maselli, *op. cit.*, 141 i n.

32 J. Andreau, *La vie financière...*, *cit.*, s. 33. Por. A. Petrucci, *In margine a Gai. 4,126 a...*, *cit.*, s. 311–326.

33 G. Maselli, *op. cit.*, 49 i n.

34 J. Andreau, *La vie financière...*, *cit.*, s. 33.

35 Por. M. Talamanca, *Contributi allo studio delle vendite all'asta*, *cit.*, a zwłaszcza s. 115 i n.; H. Ankum, *Quelques problèmes concernant les ventes aux enchères*, *cit.*, s. 385 i n. (ze wskazaniem literatury przedmiotu); A. Petrucci, *Mensam exercere*, *op. cit.*, s. 99 i n.; s. 227 i n.; F. Costabile, *L'auccio della 'fiducia' e del 'pignus' nelle tabelle dell'agro Murecine*, *Soveria Mannelli* 1992, s. 108 i n.

Sprzedaż aukcyjna miała miejsce w starożytnym Rzymie, zwłaszcza na terenie Italii. Towar był sprzedawany zarówno w sposób hurtowy, jak i detaliczny, a ogłoszenie aukcji było dość zyskowne. Informacje o aukcjach potwierdzają dokumenty praktyki prawniczej pochodzące z archiwów Lucjusza Ceciliusza Jukundusa czy Sulpicjuszów³⁶.

Tabliczki Jukundusa dotyczą sprzedaży niewolników, zwierząt jucznych i gospodarskich (wołów i mułów) i tkanin³⁷. Wszystkie, poza jednym z tych dokumentów, rejestrują transakcje zawarte pomiędzy 27 r. n.e. a 62 r. n.e. rokiem. Wyjątek stanowi tekst datowany na 15. rok, a dotyczący niejakiego Lucjusza Ceciliusza Feliksa, prawdopodobnie ojca, stryja lub przynajmniej spadkodawcy Jukundusa³⁸.

(Sestertios) n(ummos) DXX ob mulum / venditum [M.] Pomponio / M. l(iberto) Niconi, quam pecuniam / in stipulatum [L.] Caccili / Felicis redegisse dicitur / M. Cerrinius Eup(h)rates.

Eam pecuniam omnem, / quae supra scripta est, // [n]umeratam dixit se / [a]ccepisse M. Cerrinius M. l(ibertus) / [E]uphrates ab Philadelpho / [C]accili Felicis ser(vo). /

*Actum Pompeis V K. Lunias / Druso Caesare / O. Norbano Flacco cos.*³⁹

- 36 Wśród ostatnio publikowanych prac por.: L. Bove, Documenti di operazioni finanziarie dall'archivio dei Sepulci. Tabulae Pompeianae di Murécine, Napoli 1984, s. 76, s. 97; J. Anderau, Le vie financière..., *cit.*, s. 163; tenże, Affaires financières à Pouzolles au Ier siècle après J. C. Les tablettes de Murécine, "Revue des Études Anciennes" 72 (1994), s. 52; A. Brüge, Fiktion und Wirklichkeit, *cit.*, s. 486; A. Petrucci, 'Mensam exercere', *cit.*, s. 299; P. Göschler, Die tabellae-Urkunden aus den pompejanischen und herkulanensischen Urkunden, Berlin 1997, s. 22 i 65; G. Camodeca, L'archivio puteolano dei Sulpicii, t. I, Napoli 1992, s. 29 i n. i tenże, Tabulae Pompeianae Sulpiciorum (TPSulp.), t. I, Roma 1999, s. 25. Por. także E. Jakab, Vertragspraxis und Bankgeschäfte im antiken Puteoli: TPSulp. 48 neu interpretiert, (w:) Pistoï..., *cit.*, s. 321; T. Terpstra, Roman Law, Transaction Costs and the Roman Economy: Evidence from the Sulpicii Archive, (w:) Pistoï..., *cit.*, s. 345. Wśród tabliczek Sulpicjuszów znajdują się testationes obwieszczenia informujące przez 30 dni o warunkach sprzedaży na licytacji, na której wystawiano na sprzedaż zastawione tkaniny z purpury (TPSulp. 83 i 84), niewolników mancygowanych powierniczo wierzycielom (TPSulp. 85–87 i 90–93) i grunty, prawdopodobnie dane w zastaw na podstawie umowy fidejucyjnej (TPSulp. 88). Sulpicjusze odgrywają w nich rolę wierzycieli zastawnych lub powierniczych, sprzedających jako domini auctionis na licytacji rzeczy, otrzymane w zastaw niesplaconych pożyczek. Nie jest jednak jasne, czy sami bankierzy organizowali licytacje, na których sprzedawano rzeczy dane im w zastaw, czy też – jak w TPSulp. 81 – zwracali się o to do innych. Tabliczka poświadczająca, że w 45 r. n.e. wierzyciel zastawny lub powierniczy Caius Sulpicius Faustus skorzystał z usług bankiera A. Castriciusa, podczas gdy wszystkie tabliczki z okresu 51–61 r. n.e. informują, że domini auctionis są bankierzy Caius Sulpicius Cinnamus i Caius Sulpicius Onirus. Por. G. Camodeca, Tabulae Pompeianae Sulpiciorum, *cit.*, s. 111 i n., a także L. Bove, Documenti di operazioni finanziarie, *cit.*, s. 119 i n.
- 37 Niewolników dotyczą tabliczki 20,45,49,62 i 74, zwierząt – 1 i 5, tkanin – 100 wg numeracji K. Zangemeistra, CIL IV, 3340 = suppl. I, s. 275 i n. Pisze o tym m.in. J. Andreu, Les affaires de Monsieur Jucundus, Roma 1974, s. 103 i n.
- 38 M. Beard, Pompeje. Życie rzymskiego miasta, przekł. N. Radomski, Poznań 2010, s. 212. R. Etien (Życie codzienne w Pompejach, przekł. T. Kotuła, Warszawa 1971, s. 133) sugerowała, że znaleziony w atrium domu Jukundusa postument z brązu z dedykacją: Genio L(ucio) nostri, Felix libertus przedstawiał właśnie owego Feliksa z tabliczki datowanej na 15 rok. Zob. także J. Andreu, Banking..., *cit.*, s. 35 i n. czy A. Petrucci, 'Mensam exercere'..., *cit.*, s. 299 i n.
- 39 Mai 28, a.15 – CIL IV, 3340; P.F. Girard, Textes de droit romain, Paris 1890, s. 862; C.G. Bruns, O. Gradenwitz, 'Fontes iuris Romani Antiqui', Tübingen 1909, s. 355; 'Fontes iuris Romani antejustiniani', (ed.) S. Riccobono, J. Baviera, C. Ferrini, J. Furlani, V. Arangio-Ruiz, 'Pars tertia-Negotia', Florentiae 1940–43, s. 405–406.

Dokument odnoszący się do Cecyliusza Feliksa dotyczy zapłaty za muła sprzedanego przez niego na aukcji za pięćset dwadzieścia sestercji. Zarówno sprzedający, jak i kupujący byli wyzwoleńcami, zaś należność nie została przekazana przez samego Feliksa, ale przez jednego z jego niewolników. Całość została opatrzona datą oraz nazwiskami dwóch urzędujących konsulów. Przymuszczalnie zatem Lucjusz Cecyliusz Feliks świadczył płatne usługi obu stronom uczestniczącym w aukcji. Zatem nie tylko pobierał prowizję od sprzedających, ale także, co jest widoczne w powyżej cytowanym dokumencie, pożyczał pieniądze na procent nabywcom, aby umożliwić im sfinansowanie zakupu. Tabliczka dotyczy niewątpliwie operacji, którą przeprowadził Lucjusz Cecyliusz Feliks na aukcji. Jest swego rodzaju pokwitowaniem, w którym sprzedający oficjalnie oświadczył, że otrzymał z góry należną mu sumę. Można domniemywać, że Lucjusz Cecyliusz Feliks przekazał Markowi Cerryniuszowi Eufratesowi pieniądze uzyskane ze sprzedaży pomniejszone o własną prowizję oraz o inne koszty.

Jest to jedyna tabliczka odnosząca się do Lucjusza Cecyliusza Feliksa i nie znamy powodów, dla których Lucjusz Cecyliusz Jukundus pozostawił ją w swych zbiorach. Może zrobił to z pobudek sentymentalnych, jako pamiątkę po swym przodku, czy wręcz jako dokument wzorcowy, na podobieństwo którego sporządzał swoje własne. Trudno o jednoznaczną odpowiedź.

Lucjusz Cecyliusz Jukundus, jak i jego przodek, byli *coactores argentarii*⁴⁰. Znalezione tabliczki pokazywały rozmiary transakcji tej rodziny bankierów. W trakcie sprzedaży na licytacji (jak to było w przypadku muła) gwarantował on nabywcy, który nie dysponował potrzebną sumą, środki finansowe w wysokości ceny i natychmiast wypłacał należność sprzedawcy potrzebującemu gotówki. Jednakże nie wypłacał sprzedawcy całej sumy, lecz odtrącał od niej prowizję oraz podatek od sprzedaży⁴¹. Kiedy *coactor argentarii* wypłacał kwoty należne sprzedawcom, oni dawali mu rachunki, które on przechowywał.

Działalność bankierska odgrywała zatem w starożytnym Rzymie doniosłą rolę od III w. p.n.e. do III w. n.e., czyli w okresie największego rozkwitu handlu i wymiany towarowej w basenie Morza Śródziemnego. Pośrednictwo bankierów było potrzebne do załatwiania codziennych interesów bogatych Rzymian. Bankierzy prowadzili swoje przedsiębiorstwa (*mensae argentariae*) na *forum* lub w innych miejscach publicznych, oferując swoim klientom szereg usług: sprawdzanie jako-

40 Było to dyskusyjne. L. Cecyliusz Jucundus był to argentarius, choć bardziej prawdopodobne jest, że był to coactor argentarius, który wykonywał swój zawód od panowania Tyberiusza do Nerona. L. Cecyliusza jak również jego przodka Feliksa zaliczano często nawet do coactores – A. Petrucci, *Mensam exercere...*, *cit.*, s. 299, przyp. 151 wraz z dalszą cytowaną literaturą. Zob. także J. Andreau, *Banking...*, *cit.*, s. 35 i n.

41 Na temat podatku od sprzedaży zob. A. Pikulska–Radomska, *Centesima rerum venalium i quinta et vicesima venalium mancipiorum: Podatki od transakcji sprzedaży, (w:) O prawie i jego dziejach księgi dwie. Studia ofiarowane Profesorowi Adamowi Lityńskiemu w czterdziestopięciolate pracy naukowej i siedemdziesięciolecie urodzin*, księga I, Białystok – Katowice 2010, s. 101–105.

ści oraz wymianę monet, przyjmowanie depozytów, udzielanie kredytów czy pośrednictwo w sprzedaży aukcyjnej majątków.

Bankierzy pośredniczyli w sprzedaży majątków zarówno publicznych, jak i prywatnych na aukcjach publicznych (*auctiones*), a informacje o takich aukcjach potwierdzają dokumenty praktyki prawniczej pochodzące z archiwów L. Ceciliusza Jukundusa.

Aukcjom przewodniczył *praeco*, który przyznawał przedmioty aukcyjne oferującym najwyższą cenę. Aukcje odegrały także znaczną rolę i przy pożyczkach. Począwszy od drugiej połowy II w. p.n.e. w aukcjach uczestniczyli *argentarii*, którzy płacili sprzedawcom cenę zakupu, a także udzielali krótkoterminowych pożyczek kupującym (zwykle kilkumiesięcznych lub maksymalnie rocznych).

W czasach Plauta i Katona w aukcjach takich uczestniczyli *coactores*, którzy na podstawie specjalnego pozwolenia przyjmowali pieniądze od nabywców i przekazywali je sprzedawcom. *Coactor* był również urzędowo odpowiedzialny za przechowywanie szczegółowych rejestrów dotyczących aukcji (*tabulae auctio-nariae* lub *auctionales*). W rejestrach tych odnotowywano daty, szczegółowy opis sprzedanych przedmiotów, ceny oraz nazwiska sprzedawców i kupujących. Jeśli *argentarius* był obecny na aukcji, to właśnie on przechowywał rejestry sprzedaży.

W I w. p.n.e. pojawili się *coactores argentarii*, którzy byli jednocześnie poborcami i bankierami zajmującymi się zorganizowaniem licytacji, jak i zawieraniem umów kupna–sprzedaży z tym związanych. W starożytnym Rzymie bankierzy pełnili ważne funkcje w organizowaniu aukcji i sprzedaży na nich dóbr. Takim właśnie *coactor argentarii* był Lucjusz Ceciliusz Felix, którego pokwitowanie znalazło się w archiwum Lucjusza Ceciliusza Jukundusa.